

La Gramàtica catalana (1956), de Pompeu Fabra, davant la possibilitat de *qui* subjecte o complement directe en oracions relatives

JOAN COSTA CARRERAS
Universitat Pompeu Fabra

1. JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI

Actualment estem duent a terme, en el marc del projecte Deladi,¹ una recerca sobre la distribució estilística de l'ús que fan dels relatius vint-i-sis estudiants de primer de carrera de la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Pompeu Fabra, que es declaraven totalment escolaritzats en català i que usaven exclusivament el català en les seves relacions familiars i d'amistat. Una de les bases de l'anàlisi és comprovar fins a quin punt segueixen la normativa fabriana —*Gramàtica catalana* 1933 (Fabra, 1933) i *Diccionari general de la llengua catalana* (Fabra, 1932). Essent aquesta normativa, com de seguida veurem, poc clara en alguns punts, ens cal analitzar-ne alguns a fons: és el cas de l'ús del —en paraules de Fabra— «mot» *qui* com a subjecte i com a complement directe.

Sobre la funció de subjecte (S) en les oracions relatives, Joan Solà (2002, § 21.2.1.1a) afirma que el mot *qui* «ha sigut objecte de ziga-zagues en l'obra de Fabra: en la gramàtica pòstuma (1956, § 108) l'autor no el recomana; però en l'obra oficial (1918, versió final de 1933, § 62) precisament va treure aquesta preveïció (d'edicions anteriors). Antigament en les especificatives s'usava també *qui*, avui conservat en menorquí però del tot abandonat en llengua estàndard».

Solà recull exhaustivament les recerques anteriors sobre aquest punt —Mila Segarra (1987) i Sebastià Bonet (1991), entre altres—, que el porten a la conclusió que hem transcrit.

1. Projecte Deladi, subvencionat pel Ministeri d'Educació i Ciència (HUM2007-61916/FILO). Investigador principal: Àlex Alsina, Grup de Lingüística Formal, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge, Universitat Pompeu Fabra.

Sobre la funció de complement directe (CD) en les oracions relatives, Solà (2002, § 21.2.1.1a) afirma: «Fabra, en l'última edició de la gramàtica de l'IEC (1918/1933: § 63), exclou *qual* en les especificatives i més tard (1956, § 108) desaconsella *qui* en les explicatives (“... el meu pare, a qui tot el poble estimava, fou”) [...]. En cap dels dos casos, però, els autors no donen cap argument (històric, prosòdic, sintàctic o estilístic) per a l'exclusió o la preferència (tots es limiten, com a molt, a reproduir o callar el que va dir o callar Fabra), ni jo en sé veure cap, llevat la precaució genèrica envers la *a* del CD que diré tot seguit (*però no n'he fet un estudi històric*).»²

Solà (2002, § 21.2.1.1a) cita com a textos fabrians consultats Fabra 1919, Fabra 1930b, Fabra 1933 i Fabra 1956. Tanmateix, pel que fa a *qui* subjecte, una revisió acurada dels textos que detallem més endavant (des de 1898 fins a 1956; § 5) porta a considerar molt estranya la supressió de la «prevenició» sobre *qui* subjecte en les explicatives en la gramàtica de 1933 esmentada per Solà. En el cas del CD, la revisió d'altres textos fabrians (Fabra 1912, Fabra 1918, Fabra 1926, Fabra 1930a, Fabra 1930b, Fabra 1930c i Fabra 1932) completa la informació donada per Solà (2002, § 21.2.1.1a). Però l'anàlisi combinada del que diu (i calla) Fabra 1956 de l'ús de la preposició *a* davant de CD i dels pronoms relatius permet entendre la proposta fabriana en aquesta gramàtica. Som conscients que aquesta gramàtica no és considerada «oficial» per l'IEC, però si el que es vol és analitzar la proposta fabriana final, és en aquesta obra que s'ha de fer, al marge de l'autoritat —oficial o moral— que se li atorgui.

Per tant, presentem, en primer lloc, l'anàlisi que Fabra 1956 fa dels relatius subjecte i complement directe (§ 2 i 3) i, en segon lloc, un repàs breu i genèric dels seus textos previs més importants per ajudar a situar Fabra 1956 en el conjunt de la prescripció fabriana dels relatius (§ 5).

2. FABRA 1956 DAVANT LA POSSIBILITAT DE QUI SUBJECTE EN ORACIONS RELATIVES EXPLICATIVES

Per analitzar com Fabra 1956 tracta el *qui* subjecte, cal tenir en compte el tractament que fa de dues qüestions: la descripció de l'ús dels relatius i la definició de la funció de subjecte. Pel que fa als relatius, en les relatives adjectives en condició a l'ús a la presència o absència de preposició al davant:³

107. [...] *que* és la forma que pren el relatiu simple quan no va precedit d'una preposició [...]
qui i *què* són les formes que pren el relatiu simple quan va precedit d'una preposició [...]

2. La cursiva és nostra.

3. Fabra (1933, § 62 i 63) ja condiciona explícitament l'ús de *qui* i d'«article + *qual*» a la presència o absència de preposició, però no el de *que*.

el qual [...] pot emprar-se el mateix sense preposició al davant seu que precedit d'una preposició. Ex.: *Són qüestions importantíssimes, les quals caldria estudiar detingudament.* [...] ⁴

En molts casos poden usar-se indiferentment [...] el relatiu simple i el compost; però [...] *el qual* no pot substituir el relatiu feble *que* en les proposicions determinatives [...].

En l'epígraf següent, tracta separatament el *qui* subjecte en les explicatives i en les determinatives. En el primer cas, és «no recomanable»:

108. No és recomanable l'ús que alguns fan del relatiu *qui* en funció de subjecte [...] en les proposicions relatives explicatives. Ex.: *...el meu pare, qui, com sabeu, era llavors mestre de X.* [...]

En el segon cas, adopta una redacció descriptiva del fet que els escriptors ja no l'usen:

108. [...] Quant a l'ús, com a subjecte, d'un *qui* feble (arcaic) en les proposicions relatives determinatives (*Doneu-ho a l'home qui vindrà ara mateix*), es pot dir que ha estat ja abandonat per la gran majoria dels escriptors actuals.

Aquest doble tractament indica que Fabra constata que encara hi ha escriptors que fan servir el *qui* subjecte en les explicatives.

Pel que fa a la segona qüestió, la funció de subjecte, en parlar-ne, Fabra (1956, § 43 i 46) no el caracteritza com a funció que no porta preposició; però és un lloc comú en la gramàtica catalana que no hi ha cap subjecte gramatical que porti la preposició *a*.

Pel que a l'ús de *qui* subjecte en les oracions relatives substantives, Fabra 1956 afirma el següent:

110. Amb el relatiu *qui* es formen proposicions que fan l'ofici d'un nom [...]. *Qui dia passa any empeny* (on *qui dia passa* és el subjecte de *empeny*). *Jo escric a qui bé em sembla* (on *a qui bé em sembla* és el complement de *escric*).

En aquesta mena de proposicions [...], al pronom *qui* pot adjuntar-se, a tall d'antecedent, l'article definit. [...] *No ens creiem fàcilment el qui hem atrapat dient una mentida.* [...] *Ell, després, es burla del qui ha enganyat.* [...]

[...] Les combinacions *el qui* i *el que* no poden fer sinó de subjecte i d'un [sic] complement-acusatiu del verb de la proposició que introdueixen.⁵

Per tant, la prescripció explícita o deduïble de Fabra 1956 dels relatius subjecte en oracions relatives és la següent:

4. Tant en el cas de *qui* i *què* com en el cas d'«article + *qual*», no hi ha cap exemple amb CD referit a persona.

5. Sense exemples.

a) Els relatius subjecte en especificatives

1. *L'home que ve*: és correcte, ja que ni la funció de S ni el relatiu *que* admeten la preposició *a*.

2. **L'home qui ve*: és incorrecte, ja que la funció de S rebutja la preposició *a*, mentre que el mot *qui* l'exigeix.

3. **L'home el qual ve*: és incorrecte, ja que *el qual* no es pot fer servir en les determinatives (§ 107).

b) Els relatius subjecte en explicatives

1. *El meu pare, que ve*: ja explicat (v. a1).

2. **El meu pare, qui ve*: ja explicat (v. a2).

3. *El meu pare, el qual ve*: és correcte, ja que *el qual* només està rebutjat en les determinatives (§ 107); per tant, se li pot aplicar el criteri ja explicat (la funció de subjecte rebutja la preposició i la construcció «article + *qual*» pot anar sense).

c) Els relatius subjecte en relatives substantives subjecte

1. El qui dia passa *any empeny*: permès per Fabra a l'epígraf 110.

2. Qui dia passa *any empeny*: permès per Fabra a l'epígraf 110. Notem que la necessitat d'anteposició de preposició per a *qui*, Fabra (§ 107) només la prescriu en oracions relatives adjectives.

d) Els relatius subjecte del verb de relatives substantives

1. El qui *dia passa any empeny*: permès per Fabra a l'epígraf 110.

2. Qui *dia passa any empeny*: permès per Fabra a l'epígraf 110. Notem que la necessitat d'anteposició de preposició per a *qui*, Fabra (§ 107) només la prescriu en oracions relatives adjectives.

3. FABRA 1956 DAVANT LA POSSIBILITAT DE QUI COMPLEMENT DIRECTE EN ORACIONS RELATIVES EXPLICATIVES

Per analitzar com Fabra 1956 tracta el *qui* CD, cal tenir en compte el tractament que fa de dues qüestions: la descripció de l'ús dels relatius i la descripció de l'ús de la preposició *a* amb el CD. Pel que fa als relatius en les relatives adjectives, com ja hem vist (§ 2) en condiciona l'ús a la presència o absència de preposició al davant, condicionament que no fa servir en el cas de les relatives substantives.

Pel que fa a l'ús de la preposició *a* amb el CD, afirma el següent:

83. [...] *a*. [...] El complement-acusatiu [...] quan és una designació de persona [...], hi ha casos en què és normalment introduït amb la preposició *a*. [...] Fora d'aquests casos [*a mi, a si mateix, l'un a l'altre, estimar més que al seu fill,*

com el gat a la rata], la introducció del complement-acusatiu amb la preposició *a* és en general considerada incorrecta [...].

En aquest epígraf, especifica en quins casos es fa servir «normalment» la preposició *a* amb el complement directe, cap dels quals no és un relatiu. A continuació, diu que els altres casos d'ús de la preposició són «generalment» incorrectes. Per tant, tal com està redactat el paràgraf, es desprèn que Fabra no permet l'ús de la preposició *a* davant d'un relatiu complement directe, encara que amb el benefici del dubte perquè no hi hauria un rebuig explícit i el «generalment» pot fer pensar en excepcions.

A partir d'aquestes dues formulacions (*qui* ha d'anar darrere preposició i el *qui* CD no en pot portar), que es podrien considerar «axiomes» de l'exposició fabriana sobre l'ús dels relatius en les relatives adjectives en la gramàtica pòstuma, prenen sentit les condemnes de l'epígraf 108:

108. No és recomanable l'ús que alguns fan del relatiu *qui* [...], precedit de la preposició *a*, en funció de complement-acusatiu en les proposicions relatives explicatives. Ex.: ...*el meu pare, qui, com sabeu, era llavors mestre de X. ...el meu pare, a qui tot el poble estimava, fou...*

Sorpren una omisió entre les condemnes fetes a l'epígraf 108. Desaconsella el mot *qui* subjecte en les explicatives i en les especificatives (v. § 2) i el mot *qui* CD amb preposició en les explicatives. Per completar la sèrie (subjecte i CD en explicatives i especificatives), hi falta la condemna del mot *qui* CD amb preposició en les especificatives (**L'home a qui tot el poble estimava*), que se seguiria de la caracterització, tant del relatiu *qui* —forçosament amb preposició— com del CD —en principi forçosament sense preposició.

La prescripció de Fabra 1956 sobre els relatius CD que es dedueix, doncs, és la següent:

a) Els relatius CD en especificatives

1. *L'home que veu la Maria*: és correcte, ja que la funció de CD rebutja «en general» la preposició, sense que Fabra en doni les excepcions «particulars», i *que* va sense preposició.

2. **L'home qui veu la Maria* / **L'home a qui veu la Maria*: són incorrectes, ja que la funció de CD rebutja «en general» la preposició, sense que Fabra en doni les excepcions «particulars», mentre que el mot *qui* l'exigeix.

3. **L'home el qual veu la Maria* / **L'home al qual veu la Maria*: són incorrectes, ja que «article + *qual*» no es pot fer servir en les determinatives (§ 107) i, en l'exemple amb preposició, a més, es rebutja perquè el CD no admet «en general» la preposició, sense que Fabra en doni les excepcions «particulars».

b) Els relatius CD en explicatives

1. *El meu pare, que veu la Maria*: ja explicat (v. a1).
2. **El meu pare, qui veu la Maria* / **El meu pare, a qui veu la Maria*: ja explicat (v. a2).
3. *El meu pare, el qual veu la Maria* / **El meu pare, al qual veu la Maria*: la frase sense preposició seria acceptada, ja que *el qual* només està rebutjat en les determinatives (§ 107) i el CD la rebutja; la frase amb preposició, seria rebutjada, ja que aquesta funció rebutja «en general» la preposició, sense que Fabra en doni les excepcions «particulars» i aquest relatiu pot anar sense.

c) Els relatius complement directe en relatives substantives complement directe

1. *No ens creiem fàcilment el qui hem atrapat dient una mentida*: permès per Fabra a l'epígraf 110.
2. *No ens creiem fàcilment qui hem atrapat dient una mentida*: frase que nosaltres deduïm de l'equivalència entre *el qui* i *qui* (§ 110). Com que la necessitat d'anteposició de preposició per a *qui*, Fabra (§ 107) només la prescriu en oracions relatives adjectives i el CD (§ 83) no pot portar preposició, la forma que hauria d'adoptar aquesta frase, segons Fabra, seria sense preposició.

d) Els relatius complement directe del verb de relatives substantives

1. *Ell, després, es burla del qui ha enganyat*: permès per Fabra a l'epígraf 110.
2. *Ell, després, es burla de qui ha enganyat*: com que la necessitat d'anteposició de preposició per a *qui*, Fabra (§ 107) només la prescriu en oracions relatives adjectives i el CD (§ 83) no pot portar preposició, aquesta seria la forma que hauria d'adoptar aquesta frase segons Fabra.

No hi ha cap referència als recursos per desfer possibles ambigüitats.

4. CONCLUSIONS SOBRE LA PRESCRIPCIÓ DE FABRA 1956 PEL QUE FA AL MOT QUI SUBJECTE I COMPLEMENT DIRECTE EN LES ORACIONS RELATIVES

Tal com ha destacat Solà (2002, § 21.2.1.1a), es fa difícil entendre el rebuig de Fabra 1956 del «mot» *qui* subjecte i complement directe amb preposició en les relatives explicatives, sobretot tenint en compte el procés seguit en els seus textos des de 1898 (v. § 5). Tanmateix —si deixem de banda que la gramàtica pòstuma és l'obra final d'una dilatada i acurada bibliografia i en llegim atentament els epígrafs rellevants per a aquestes qüestions (§ 43, 46, 83, 107-108 i 110-111)—, no sembla agosarat extreure una posició coherent; discutible cinquanta-dos anys després, però mínimament coherent.

En l'epígraf 107, Fabra organitza l'explicació de l'ús en les oracions relatives adjectives de les quatre «formes» de relatiu (*que*, *qui*, *què* i «article + *qual*») al voltant de l'absència o presència d'una preposició:

- *Que* només es fa servir quan no hi ha preposició.
- *Qui* i *què*, només quan n'hi ha.
- «Article + *qual*», tant si n'hi ha com si no.

Aquest enfocament, l'ús d'una forma de relatiu segons la presència o no d'una preposició precedent, constitueix un criteri sintàctic, col·locacional (al costat de quins mots o grups de mots pot aparèixer cada mot o grup de mots).⁶ En contra, doncs, del que afirma Solà (2002, § 21.2.1.1a), Fabra fa servir un criteri sintàctic per explicar l'ús dels relatius en les relatives adjectives. No sembla tampoc improvisada la fórmula que fa servir en la descripció de l'ús de les «formes» *que*, *qui* i *què*: són les «formes que pren el relatiu simple». Aquesta descripció suggereix que aquestes tres «formes» són manifestacions en l'ús real d'un element bàsic, forçosament abstracte, comú a totes tres: si extraiem a aquestes tres «formes» el que tenen en comú, queda la seqüència *qu-*.

A partir, doncs, d'aquestes formulacions bàsiques es dedueix una posició coherent en el rebuig de *qui* com a subjecte i complement directe en les relatives adjectives. El lector només hi troba a faltar la condemna explícita com a CD en les relatives especificatives i una prescripció explícita en el cas de les substantives: es poden dir *No ens creiem fàcilment qui hem atrapat dient una mentida* i *Ell, després, es burla de qui ha enganyat?*

5. FABRA 1898-1956 DAVANT LA POSSIBILITAT DE QUI SUBJECTE I COMPLEMENT DIRECTE EN ORACIONS RELATIVES

Atès que no disposem d'espai, donem en aquest epígraf una informació breu i general que complementa la informació donada per Solà (2002, § 21.1.2.1a). Els textos fabrians anteriors a 1956 consultats per a la nostra anàlisi són: Fabra 1898, Fabra 1912, Fabra 1918,⁷ Fabra 1924a-d, Fabra 1930a, Fabra 1930b, Fabra 1930c, Fabra 1932, Fabra 1933 i Fabra 1956.

El repàs cronològic dels textos en què Fabra tracta de l'ús del *qui* subjecte en les oracions relatives ens traça, alhora, un gir de cent-vuitanta graus i un viatge d'anada i tornada. El gir, el fa en la prescripció de *qui* subjecte en les especificatives: el 1898 considera que una frase com *L'home que ve* és una «imitació» del castellà; Fabra 1933 la rebutja. El trànsit entre aquestes dues posicions, l'hem pogut seguir a través dels textos de 1912, 1918, 1924⁸ i 1930:

6. Adoptem aquest terme a partir de María Luisa Calero (1986).

7. Fins a la 4a ed., de 1926, que també hem repassat, no hi ha cap canvi.

8. Ens referim a les «Converses filològiques» dels dies 23 i 26 d'agost i 10 i 13 de setembre de 1924 (vegeu bibliografia).

1. Si bé és cert que en català medieval s'usava el *qui* subjecte, també és cert que també s'usava *que* com a subjecte.

2. En la majoria de dialectes, el català no ha fixat una oposició sistemàtica entre *qui* subjecte i *que* complement directe, la qual és absolutament estranya a la majoria de catalanoparlants.

3. En la primera edició de la gramàtica editada per l'IEC —paral·lelament a la permissió de fer servir la preposició *a* en el complement directe—, Fabra admet l'ús de *qui* subjecte per desambiguar frases de relatiu.

4. En les «Converses filològiques» de l'any 1924, acceptaria un ús facultatiu de *qui* mentre hi hagués escriptors que el volguessin usar.

5. En les dues monografies de l'any 1930 (1930*b* i 1930*c*), en el DGLC (1932) i en la gramàtica pòstuma (1956) hi ha un clar rebuig del *qui* subjecte en les explicatives.

El viatge d'anada i tornada, el fa en el cas de *qui* subjecte en les explicatives: el 1898 l'accepta (almenys implícitament), el rebutja entre 1912 i 1932, i finalment el despenalitzava el 1933.

Restaria una pregunta sense respondre: per què desapareix la condemna en l'epígraf 62 de l'edició de 1933 de la gramàtica de l'IEC?

Pel que fa al repàs cronològic dels fragments en què Fabra parla de *qui* CD, també demostra una evolució:

1. El 1912 accepta *el qual* CD en les especificatives, que en la gramàtica de 1933 rebutja.

2. Aquest relatiu pot dur la preposició *a* com a CD, cosa que hem deduït que és prohibida a Fabra 1956.

3. Tal com afirma Solà (2002), *qui* sol (no en el conjunt *el qui*) CD, rep un tractament asistemàtic: Fabra (1926, § 112) admet que pugui portar la preposició i posteriorment desapareix qualsevol menció explícita a aquesta possibilitat fins a Fabra 1956. Això no obstant, hem descobert (Costa i Labèrnia, en premsa) que es pot deduir de Fabra (1933) que *qui* pot anar precedit de la preposició *a* quan fa de complement directe, si es tenen en compte els dos fets següents. Fabra, d'una banda (1933, § 112.III), esmenta que «la preposició *a* en el complement directe és solament tolerable davant de certs pronoms, principalment *tothom*, *tots* i *el qual*» —de manera que no s'exclou explícitament *qui*. D'altra banda (Fabra, 1933, § 63.III), esmenta que el relatiu compost (*el qual*) es pot utilitzar «darrera d'una preposició, amb referència a cosa o a persona (equivalent respectivament a *què* i a *qui*)»: és a dir, la construcció «preposició + article + *qual*» equival a «preposició + *qui*» (no s'esmenta la funció sintàctica del sintagma preposicional). Per tant, si Fabra (1933) tolera explícitament *L'home* al qual *vam veure continua desaparegut*, en virtut de l'equivalència entre «preposició + *qual*» i «preposició + *qui*», cal deduir que una frase com *L'home* a qui *vam veure continua desaparegut* no es pot rebutjar.

4. En canvi, hi ha mencions explícites al conjunt *el qui*, sempre sense preposició.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BONET, Sebastià (1991). *Els manuals gramaticals i la llengua normativa: Estudis de gramatografia catalana*. [Tesi lligada el 1991 a la Universitat de Barcelona]
- CALERO VAQUERA, María Luisa (1986). *Historia de la gramática española: 1847-1920: de A. Bello a R. Lenz*. Madrid: Gredos.
- COSTA, Joan; LABÈRNIA, Aina (en premsa). *La implantació de la normativa dels relatius en dos exercicis gramaticals*.
- FABRA, Pompeu (1898). «Contribució a la gramàtica de la llengua catalana». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan [dir.] (2005). *Pompeu Fabra: Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: Proa: Edicions 62: Edicions 3 i 4: Moll, p. 331-440.
- (1912). «Gramàtica de la llengua catalana». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan [dir.] (2005). *Pompeu Fabra: Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: Proa: Edicions 62: Edicions 3 i 4: Moll, p. 441-946.
- (1918). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1919). *Gramàtica francesa*. Barcelona: Editorial Catalana.
- (1924). «Converses filològiques». A: *Converses filològiques*. Vol. II. Ed. crítica a cura de Joaquim Rafel i Fontanals. Barcelona: EDHASA, 1984, p. 526-528 i 530-532.
- (1926). *Gramàtica catalana*. 4a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1930a). *Gramàtica catalana*. 5a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1930b). «El mot "qui"». *Mirador*, núm. 53 (30 gener), p. 5.
- (1930c). «Qüestions lingüístiques». *La Publicitat* (13 febrer), p. 6.
- (1932). «Diccionari general de la llengua catalana». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan [dir.] (2005). *Pompeu Fabra: Obres completes*. Vol. 5. Barcelona: Proa: Edicions 62: Edicions 3 i 4: Moll.
- (1933). *Gramàtica catalana*. Facsímil de la 7a ed. 2a reimpr. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004. (Biblioteca Filològica; XII)
- (1946). *Gramàtica catalana*. París: Edicions de Cultura Catalana.
- (1956). *Gramàtica catalana*. 10a reimpr. Barcelona: Teide, 1981.
- SEGARRA, Mila (1987). *Història de la normativa catalana*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- SOLÀ, Joan (2002). «Les subordinades de relatiu». A: SOLÀ, Joan [et al.] [dir.]. *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 3. Barcelona: Empúries, p. 2455-2565.